

Мићо ЦВИЈЕТИЋ*

МОТИВИ ЗЛА У НОВИЈОЈ СРПСКОЈ КЊИЖЕВНОСТИ

Као мотив и тема зло је присутно у свим књижевностима и културама, у народном вјеровању и предању, као симбол и метафора у свим умјетностим. Перманентни је пратилац људске цивилизације, у којој је готово чињено више зла него добра. Стални је мотив у књижевности од њених почетака до данас, духовној и световној. Од древних епова, Библије, грчких и других трагедија до књижевних дјела каснијих времена. Извори му сежу у сфере митског и магијског, а у различитим облицима јавља се у конкретним историјским и друштвеним ситуацијама. У име наводне чистоте вјере зло су чиниле цркве, као и све идеологије и режими. Оно је вјечно, траје колико и људски род, као да је и божијом вољом одређено и дозирано. Свеприсутно је и у народном вјеровању. „Ђути, да не чује зло”, гласи народна изрека. Зло и насиље чињени су и у име цивилизацијског напретка. Многе предивне грађевине, давне и древне, пред којима остајемо задивљени, подигнуте су уз огромне људске патње и жртве. Ни зидање Скадра на Бојани, по нашој народној пјесми, није било могуће без живог људског залога у темељу.

Рекосмо, мотиви зла су присутни у свеколикој светској и нашој књижевности. Налазимо их у Дантеовој „Божанственој комедији” и Шекспировим драмама, у Гетеовом „Фаусту” и „Злочину и казни” Достојевског, у дјелима Албера Камија, Томаса Мана, Бертолда Брехта, Булгакова, Солжењицина, Јурија Брезана и многих других писаца.

Мотиви зла налазе се и у српској средњевијековној књижевности, у српским народним пјесмама, код Симе Милутиновића Сарајлије и његовог славног ученика Његоша, посебно у два најзначајнија дјела „Горском вијенцу” и „Лучи микрокосми”; с том разликом, чини нам се, што је у првом више историјски конкретизовано, а у другом су мотиви зла космич-

* Др Мићо Цвијетић, Књижевне новине, Београд

ки, универзални и метафизички. Зло је присутно у стваралаштву Ива Андрића, Милоша Црњанског, Михаила Лалића, Меше Селимовића, Добрице Ћосића, Миодрага Булатовића, Антонија Исаковића, Драгослава Михаиловића, Александра Тишме, Данила Киша, Борислава Пекића, Милована Данојлића, Жарка Команина...

Код неких је у и насловима књига апострофирано: „Проклета авлија” код Андрића, „Зло прољеће” и „Хајка” код Лалића, „Време смрти” и „Време зла” код Ћосића, „Људи са четири прста” код Булатовића, „Употреба човека” код Тишме итд. Они, као и многи други писци, умјетнички артикулишу феномене зла као универзалну или временски и просторно ограничену тему.

Међутим, нешто више позабавићемо се мотивима зла у романима тројице савремених српских писаца, који су објављени прошле, 2008. године: „Сара” Петра Сарића, „Дневник Марте Коен” Светислава Басаре и „Топ је био врео” Владимира Кеџмановића. Ради се о писцима различитих генерација; Петар Сарић је рођен 1937, Светислав Басара 1953, а Владимир Кеџмановић 1972. године. И у поетичком смислу они немају неких додирних тачака. Једино, рецимо, Сарића и Кеџмановића повезује чињеница да су за поменута романескна дјела овјенчани наградом која носи име Меше Селимовића.

Роман „Сара” Петра Сарића писан је у косметској тмини, вјековној позорници свакојакних зала и несрећа, у Приштини и на Брезовици, од 1991. до 2006. године. Радња романа смјештена је у Бањане и погранични херцеговачко-црногорски простор. Везана је за породицу Вукотић која је далеким коријенима са Косова, кроз причу и легенду баштини ону давну драму косовску. Али, у уводном, поетском прологу, писац благо дозира и оновремени српски косметски удес.

Ради се о сложеном породичном роману, укрштеници времена, ликова, догађаја и људских судбина. Изнад свега, умјетнички моћно, уздиже се увјерљиво изграђени лик главне јунакиње Саре. Радња се развија у два романескна дијела која повезују упечатљиви књижевни ликови, њихови животи и међусобни односи, збивања на породичном микроплану, али, касније, и на широј друштвеноисторијској позорници у трагичном ратном времену.

Петар Сарић литерарно опсервира двије диобе; у првом дијелу имовинску диобу патријархалне породице Вукотић, која за посљедицу има ремећење породичних односа. Још трагичнија је она диоба у смутном ратном времену, која је у средишту другог дијела романа; када је идеологијом подијељен исти народ, завађен и закрвављен, увучен у страшне не-

среће. Сара је централни лик и у једној и у другој романескној цјелини, она их обједињује и држи у чврстој и логичној вези.

Главна јунакиња је родом из питомијег дијела Херцеговине, удаје се за Јакова у Бањане, долази у познату породицу Вукотић. Она доноси промјене, па и потребу за диобом, што ће јој се у колективној и патријархалној свијести уписивати у гријех. Подјела имовине међу браћом, насљеђеног дома и стеченог иметка, доводи до сложене драме у породичним односима. У братственичком и ширем социолошком миљеу кривица се приписује Сари. Поред тога, она се по свему издваја од осталих, одудара од заједнице и ширег окружења, па као таква постаје предмет зависти, оговарања и зађевица; чине јој се ситније и крупније подвале, зла и неправде. Посебно се издваја заносном и чудесном љепотом; радина је и мудра, писмена и начитана, а донијела је и књигу, која је њен науч и усмјерење, тајанственог знака и значења. Сви јој завиде, а многи јој се и потајно диве. Посебно мушки дио свијета, помућује памет и старијима и млађима: „Сан о њој, и немоћ пред њом, са истог су извора”.

Заједно са Јаковом, а уз помоћ своје родбине, посебно брата из Америке, почиње живот готово са голе ледине. Подиже дворац који стрчи од осталих. Стиже и пород, два сина и кћерка. Ипак, прије свега, доминантан је њен женски лик, њено биће од страсти и љепоте, које изазива завист, а околини се чини да тим својим особинама пркоси. А успјех и љепота у српској колективној свијести се не праштају.

У овој прози изразитих нарави и карактера успјешно су нијансиране психолошке драме, нарочито главне јунакиње Саре, којој је љепота божији дар али и мука. Једна од кулминационих тачака је обљуба, коју је над њом извршио кум, при чему ни њена улога у чињењу гријеха није занемарљива. Међутим, писац је на Сариној страни, њен гријех, који није без основе и у коме и сама учествује, у датој ситуацији био је обострана жеља, којој се није могло одољети. Али, писац њен преступ поетски замагљује, у неку руку јој прашта, попут Страхинића Бана у познатој народној пјесми. Али, не прашта се и куму чији је гријех вишега реда и метафизичких димензија. Услиједиће освета, Сарин муж Јаков доћи ће му главе у лову, на смишљен и лукав начин. Испоставиће се као несрећни случај, нико у извршиоца није посумњао. Дакле, једно зло изазвало је друго.

У другом дијелу романа зло се преноси на шири план, долази рат и са њим кобне диобе. Сара, њен муж Јаков и ближи сродници остају вјерни Краљу и отаџбини. На страни су четника; други, идеолошки острашћени, у партизанској су војсци. На крв подијељен исти народ, *зло домаће*, чега се највише плашио и Његошев епски јунак. Нова идеологија и нова вјера, које руше све пред собом. Страда Јаков од руке побједника, заводе и Са-

риног сина на своју страну. Слиједе пљачке и отимачине свега онога што су имали и стицали, па и куће у коју су уложили велики труд и љубав. То бешчашће не може да издржи крхко и осјетљиво Сарино биће. Спаљена јој је и књига, њен ослонац и оријентир кроз живот. Помјешани су гласови побједника и лелеци припадника поражене стране у братоубилачком рату; наизмјенично или упоредо чују се партизанске пјесме и тужбалице. Побједнике носи хистерија и жеља за осветом. „Вапаји несрећника нису се разликовали од кликтања младих скојеваца”. „Рат не опрашта ни побједнику ни побјеђеном”, закључује Сара, али исказује наду: „Није се све са злом вјенчало”.

Ипак, њено повријеђено и наглашено емотивно биће није могло сва зла, поразе и губитке издржати. Пресудиће себи, отићи ће у смрт отмена и узвишена, обући на себе, прије него што ће ставити омчу око врата, све најљепше што је имала. Књижевни критичар Славко Гордић њену одлуку овако објашњава: „Оно што Сара, којој су редовно враћали зло за добро и мржњу за љубав, највише може у таквом свету јесте да самоубиством спасе своју децу од зала која је магнетизмом своје кобне издвојености и на њих призивала”.

У роману „Сара”, Петар Сарић се ограничио на један ужи простор, погранично црногорско-херцеговачки, да би приказао сву трагичност диоба једног истог народа, како у мирнодопском тако и у ратном времену. У томе смислу сродан је Ђосићу, Команину, Лалићу и неким другим писцима. Неки дијелови романа писани су у посебном стваралачком заносу; са посебном инвенцијом и имагинацијом обликован је Сарин лик, са снажним психолошко-поетским дионицама, што је потврда да је роман писао аутор који је и пјесник.

Писац Светислав Басара смјешта мотиве зла у своме новом роману у знатно шири простор. У једном ранијем дјелу (*De bello civili*) Басара каже: „Сви потичемо од Адама и Еве, па смо отуда нужно у сродству и са Јудом Искаротским, Маркизом де Садом, Хитлером, Стаљином, са свим злочинцима”. Категоријама зла приписује свевременску присутност, као неизбјежном пратиоцу људског рода. У разговору додаје, „да се не узносимо са свога поштења које често и није ништа друго до одсуство прилике да починимо зло”.

У роману „Дневник Марте Коен” опсервира се тематика зла интернационалног усмјерења и печата, пренесеног и реализованог на југословенском простору. Роман почиње вијешчу из црних хроника дневних листова да је у јулу 1988. године, у београдској улици Риге од Фере, у подметнутом пожару смртно страдала Марта Коен. Након тога Басара развија литерарне мистификације и демистификације о главној јунакињи. Тај пое-

тички образац препознатљив је из неких ранијих Басариних дјела, а у духу је његовог постмодернистичког дискурса у коме су све конструкције могуће. Исписујући повијест о Марти Коен, аутор истовремено описује све видове зла почињене у име комунистичке интернационале и идеологије на нашем простору, покрету коме је и Марта припадала. Она је рођена 1908. године у Суботици, полу-Јеврејка и полу-Мађарица, а њено идеолошко образовање и дјеловање одвија се у оквиру коминтерновског учења, а у спрези је и са ватиканским, мансоњерским и другим идејама и сеансама. На њеном примјеру приказана је међуратна, ратна и послијератна мучна и опака југословенска збиља, идеолошка и политичка сцена, коју писац приказује као окултну сеансу, болест, магију и посебну митологију. У томе смислу је и поднаслов књиге, који гласи: „Окултна позадина комунистичког покрета у Југославији 1928–1988”.

Марта Коен је фатална жена са наднаравним моћима, љепотица са више лица и упоредних живота, која је збацила своју лажну буржујску одјећу. Најтајанственија је личност у историји комунистичког покрета у Југославији, каже писац. Час је у покрету, час завјереник против њега, припадник Партије и њен опонент, кажњавана и сама измишљала окрутне казне, саучесник у унутарпартијским суровим обрачунима. Преко њене биографије вишеструко су приказани феномени и механизми зла: масовна и појединачна убиства, логори, тортуре, прогони... Писац мистификује и њену улогу у стварању Голог отока, на коме ће и сама једно вријеме бити кажњеник. Међутим, писац је приказује и као творца мале комуне-фабрике нових људи, а њен пројекат је и композиција „Воз будућности”, који је метафора злочина. Чак се сматрало да је измислила „топлог зеца”, пријеки суд и бесмислени физички рад. Наводно, острво за преваспитавање пројектовано је по њеној замисли, као мјесто за очишћење гријеха: „Нешто што подсећа на католичку визију чистилишта”.

Писац вјешто у своме препознатљивом маниру прави деконструкцију једне идеологије и система преко судбине главне јунакиње. Доводи је у тијесну везу са Титом, Ранковићем, Ђиласом, са психоаналитичарима и надреалистима. Многима је била љубавница, наводно и Брозу. Судјеловала је у разним спиритуалистичким и другим сеансама, у обрачунима и завјерама, у друштву оних који су растурили Југославију. Свједок је беспштедних разрачунавања дојучерашњих идеолошких истомишљеника. Рецимо, у њеном дневнику је и запис о страдању Крцуна: „Било би добро да Крцун нестане. Превише узнемирава Старог”.

У роману се иронизира Брзова биографија, „који се изненада појављује ниоткуда и праћен шачицом десперадоса глатко побеђује Вермахт, свргава краља, мења политички систем и доживотно влада Југослави-

јом”. И даље: „Све се ратовање углавном своди на братоубилачке сукобе с идеолошким противницима – четницима. Сукобе за чије изазивање пресудну заслугу или кривицу – како за кога – носе Марта Коен и Јосип Броз”. Дакле, Марта је велика звјерка, уплетена је у сва зла и мутне радње, па и растурање Југославије. А један актер каже: „Интерес је зло. Неизбежан рат и распад СФРЈ производше огромну количину зла. А зло је – немојте се заваравати – моћна енергија”.

Мартини прсти су свугдје присутни, али нијесу нигдје оставили видљив траг, што њену улогу чини тајанственијом. Име јој се не помиње у писаним документима, монографијама, мемоарима, историји и другим документима крваве балканске збиље. То писцу какав је Басара, са неисцрпном и луцидном имагинацијом, пружа прилику да је прикаже кроз бројне фантазмагоријске слике и призоре, алузивне и алагоријске. У њеном дневничком бревијару пише: „Комунизам није ни филозофија ни политички систем. Комунизам је космогонија”. Он настоји да уништи цркву, „да би он сам постао црква”. Тежи да успостави нову религију. Марта Коен, као саучесник стварања те нове догме, страда од њеног бившег саучесника у злу, саборца који је узео свештеничко име Никодин, да би се на тај начин и сам ослобађао од гријеха, односно прикрио тамни дио своје биографије. Нестанком Марте Коен у пепелу поништава се систем коме је припадала и идеологија коју је свим средствима бранила. У овом роману Басара снажно скенира метафизику зла, примијењену на наш, балкански начин.

И сасвим кратко о роману „Топ је био врео” Владимира Кеџмановића, представника млађе генерације српских писаца, о сарајевској ратној драми, о злу на босански начин. Није то братоубилачки рат у оквиру једног народа, као код Сарића, нити су злочини почињени у име једне интернационалне идеологије, као код Басаре, већ грађански, међунационални, па и вјерски рат. Он је, у извјесном смислу, и братоубилачки, страшних размјера и посљедица, јер се водио између дојучерашњих комшија, па и пријатеља. Али, у граду, како је примјетио Андрићев књижевни јунак, у коме четири часовника откуцавају различито вријеме.

О посљедњем рату и ратовима на бившим југословенским просторима, о размјерама зла које су они донијели и посијали, већ је исписана бројна документарна, дневничка, мемоарска, публицистичка и друга литература, на свим зараћеним странама. Па и на српској, и у књижевној форми. Мање или више литерарно увјерљива. По умјетничкој остварености, наш је утисак, издвајају се двојица ветерана – Момо Капор и Јован Радловић, а од млађих управо Владимир Кеџмановић. У своме романескном

дјелу снажно је проговорио из угла угроженог српског дјечака, који се нашао у двоструком сарајевском ратном окружењу.

Пишучи о њему, аутор пише о страдалничким судбинама.

Нови Кеџмановићев роман изазвао је у београдским медијима и штампи опречна тумачења и полемике. Нападали су га, превасходно, тзв. српски европејци, глобалисти и њихови идеолошки сродници, они који кривицу виде искључиво на српској страни, посебно у Сарајеву и Босни. По њиховом мишљењу Кеџмановић је, наводно, у своме романескном дјелу релативизирао српску кривицу. Међутим, то је далеко и од стварне и од књижевне истине, како је дата у овом роману. Кеџмановић је написао, прије свега, увјерљиво литерарно дјело, вишезначно по својим порукама, чије би озбиљније тумачење захтијевало знатно више времена и простора. Мериторни жири књижевних критичара додјелио му је награду „Меша Селимовић”. Кеџмановић у своме по порукама слојевитом роману, близак је управо оној Селимовићевој одредници зла и несреће, која гласи: „Пун је свијет несреће. Знам, тичу нас се само наше, али зар и туђе нису наше”.

Miĉo CVIJETIĆ

THE MOTIVES OF EVIL IN THE RECENT SERBIAN LITERATURE

Summary

In the introductory part of his presentation, the author accentuates the motives of evil as ubiquitous in literature – from the very beginnings of literature, ancient epics, the Bible, ancient Greek tragedies to the present day. He places emphasis on world and national writers who explore the phenomenon of evil, and analyses some works of literature that underscore this notion in their very titles.

In the latter part of his work, the author deals with motives of evil in more detail – he explores the novels of three contemporary writers: *Sara* by Petar Sarić, *The Diary of Marta Koen* (*Dnevnik Marte Koen*) by Svetislav Basara and *The Canon was Hot* (*Top je bio vreo*) by Vladimir Kecmanović. The three writers belong to different generations and poetic milieu, which accounts for their different approaches to exploration of evil. Petar Sarić examines evil through the saga of the Vukotić family, Basara via mystification and demystification, ideology and practice of the Yugoslav communist movement and its actors, while Kecmanović offers a literary convincing example of the most recent tragic wartime reality of Sarajevo.

